

**ՄԱՐԴՈՒ ՄԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ԻՆՔՆՈՒԹՅԱՆ
ԻՄԱՑԱԲԱՆԱԿԱՆ ՈՒ ԱՐԺԵԲԱՆԱԿԱՆ ԲՆՈՒԹԱԳՐԻՉՆԵՐԸ**

/ГНОСЕОЛОГИЧЕСКИЕ И АКСИОЛОГИЧЕСКИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ КОНСТИТУЦИОННОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ ЧЕЛОВЕКА/
/THE EPISTEMOLOGICAL AND AXIOLOGICAL CHARACTERISTICS OF CONSTITUTIONAL IDENTITY OF A HUMAN BEING/

**Գ. Հարությունյան - իրավագիտության
դոկտոր, պրոֆեսոր**

Ինչպես վկայում է մարդկության զարգացման ողջ պատմությունը՝ աստվածաշնչյան մեկնություններից մինչև ժամանակակից փիլիսոփայական, իրավական ու քաղաքագիտական ընդհանրացումները, սոցիալական հանրության կոլեկտիվ գոյի ներդաշնակության ապահովման ու զարգացումը խթանելու գործում բացառիկ են հասարակական հարաբերությունների սահմանադրականացման դերն ու նշանակությունը: Բնական է, դրանց դրսևորումները պատմական լուրջ էվոլյուցիա են ունեցել, սակայն պահպանել են նաև արժեքանական կարեւոր ընդհանրություններ:

Աստվածաշնչյան «Ելք» գրքի ամբողջ ընդհանրացումն աստվածային օրենքներին հնազանդ ծառայելն է: Այդ հնազանդությամբ մարդիկ կարտահայտեն իրենց սերն Աստծու նկատմամբ եւ կապրեն որպես ազատ ու համերաշխ ժողովուրդ: Այս բաժնում են ներկայացվում ոչ միայն Աստծու կողմից փոխանցված օրենքները, այլև տասը պատվիրանները, որոնք քրիստոնեական հավատքի արժեքանական առանցքն են կազմում ու իմաստավորում են մարդու աստվածակերպության խորհուրդը:

Հետագա դարերի ընթացքում սահմանադրական լուծումների մակարդակում իրավաբար ողջ գործընթացն ուղեկցվել է մարդուն «մարդ պահելու» եւ հանրային համերաշխություն հաստատելու աստվածային պատգամը կյանքի կոչելու փնտրտուքներով:

Տեղին է հիշել «սահմանադրություն» բնորոշումը 1837 թվականին Վենետիկում հրատարակված Հայկազեան լեզուի նոր բառգրքում՝ **«Որոշումն սահմանաց եւ Տես-**

չութիւն վերին»¹: Այլ կերպ՝ աստվածային տեսչության հենքի վրա ընդունված սահմանային, եզրագծային, գերակա որոշում: Այսպիսի որոշումը նկատի ունենալով է, որ Մովսէս Խորենացին հինգերորդ դարում, բնութագրելով 365 թվականի Աշտիշատի ազգային-եկեղեցական ժողովի կողմից ընդունված կանոնական Սահմանադրությունը, շեշտում է, որ այդ Սահմանադրությամբ ողորմածությունը հաստատվեց Հայաստան աշխարհում²:

Պատմությունը վկայում է նաեւ, որ ամբողջ աշխարհում գնալով սահմանադրական զարգացումների առանցքային խնդիրը հանդիսանում է մարդու իրավունքների ճանաչումը որպէս բարձրագույն արժեք ու անօտարելի իրավունք, դրանց երաշխավորումը, ապահովումը եւ պաշտպանությունը՝ որպէս անմիջականորեն գործող իրավունք: Այդ նպատակներն են ընկած նաեւ մարդու իրավունքների Անգլիական /1689թ./, Ֆրանսիական /1789/, ամերիկյան /1791/ հռչակագրերի, ինչպէս նաեւ վերջին հարյուրամյակների ընթացքում ընդունված՝ մարդու իրավունքների միջազգային տարբեր փաստաթղթերի հիմքում:

Առավել էւս նոր հազարամյակի սահմանադրական զարգացումների համար ելակետային են դառնում անցումը **մարդակենտրոն սահմանադրական լուծումների**, որոնցում սահմանադրական հարաբերությունների առանցքում մարդն է՝ իր անօտարելի արժանապատվությամբ ու բնական իրավունքներով: Ավելին, ինչպէս 2017թ. նոյեմբերի 17-ին Հռոմում հրավիրված միջազգային խորհրդածողովի շրջանակներում իր ողջույնի խոսքում շեշտեց Սուրբ Աթոռի իրավական փաստաթղթերի պապական խորհրդի նախագահ, կարդինալ Կոկոպալմերիոն՝ «մարդն իրավունքների կրող չէ, մարդն ինքնին հանդիսանում է իրավունք»:

Մարդու իրավունքի գերակայությունն է այսօր ճանաչվում որպէս կայուն զարգացման ու իրավական պետության կայացման գլխավոր չափորոշիչ: Իրավունքի գերակայությամբ են որոշվում նաեւ երկրի ժողովրդավարական բնութագրիչը, սահ-

¹ Տե՛ս Նոր բառգիրք հայկազյան լեզուի, հ. 2, Վենետիկ, 1837, էջ 688:

² Տե՛ս Մովսէս Խորենացի, Ե դար, Հայոց պատմություն, Երևան, 1997, էջ 225 /գրաբար տարբերակը տե՛ս Գ. Հարությունյան, Սահմանադրական մշակույթ. պատմության դասերը եւ ժամանակի մարտահրավերները, Երևան, 2016, էջ 489/:

մանադրական ժողովրդավարության առկայությունը: Իրավունքի գերակայության առկա վիճակի հստակ գնահատման նոր հեռանկարներ բացեց Եվրոպայի խորհրդի «Ժողովրդավարություն՝ իրավունքի միջոցով» եվրոպական հանձնաժողովի /Վենետիկի հանձնաժողով/ 2016թ. փետրվարի 12-ի 106-րդ լիազույսար նիստում ընդունված՝ «Իրավունքի գերակայության հիմնական բնութագրիչների ցանկը» /RULE OF LAW CHECKLIST/ ցեկույցը, որն այս հարցում համաեվրոպական չափորոշիչների հստակեցման կարևոր նախադրյալներ ստեղծեց³:

Ներկայումս վերլուծական շատ կենտրոններ նույնպես /«Միջազգային արդարադատական ծրագիր», «Ազատության տուն», «Սահմանադրական մշակույթ» միջազգային վերլուծական կենտրոն եւ այլն/ առանցքային տեղ են հատկացնում իրավունքի գերակայության ցուցիչների միջոցով երկրում սահմանադրականության վիճակի գնահատմանը⁴:

Փաստ է նաեւ, որ ժամանակակից աշխարհում աննախադեպ սոցիալական աղետները /միջազգային ահաբեկչություն, միլիոնավոր մարդկանց արտագաղթ, սովահարության մատնված, հույսն ու հավատը կորցրած տասնյակ միլիոնավոր մարդիկ/ մեծապես պայմանավորված են հենց սահմանադրականության պակասով, սահմանադրական տարաբնույթ ճգնաժամերով, սահմանադրական լուծումներում ու իրական կյանքում իրավունքի գերակայության անտեսման հանգամանքով:

Բազմիցս ենք առիթ ունեցել արտահայտել հայեցակարգային այն մոտեցումը, որ նման վիճակի արմատական փոփոխությունը պահանջում է ամբողջ աշխարհում սահմանադրական մշտադիտարկման գործուն համակարգի ներդրման ուղղությամբ անհետաձգելի քայլերի իրականացում⁵: Հանգել ենք նաեւ այն ընդհանուր հետեւու-

³ Տե՛ս Գ. Арутюнян, Роль Контрольного списка верховенства права в системе конституционного мониторинга /концептуальные подходы/. Международный вестник «Конституционное правосудие», 2016, N3/73/, էջեր 164-183:

⁴ Մասնավորապես տե՛ս <http://www.freedomhouse.org>, The World Justice Project <http://www.worldjusticeproject.org/>, Rule of Law index, www.constculture.org, Գ. Գ. Հարությունյան, Սահմանադրական մշտադիտարկում, Երեւան, 2016:

⁵ Տե՛ս Գ. Հարությունյան, Սահմանադրական մշակույթ. պատմության դասերը եւ ժամանակի մարտահրավերները, Երեւան, 2016:

թյանը, որ եռամիասնության մեջ պետք է դիտարկել հանրային կյանքի բացասական դրսևորումների, սահմանադրականության դեֆիցիտի հաղթահարման ու կայուն զարգացման խնդիրների լուծումը: Դրա համար անհրաժեշտ է, որպեսզի`

ա/ յուրաքանչյուր երկրում անձի սոցիալական ու իրավական վարքագծի հիմքում ընկած լինի իրավունքի գերակայությունը,

բ/ պետության քաղաքական ինստիտուտների քաղաքական վարքագծի հիմքում ընկած լինի իրավունքի գերակայությունը,

գ/ հանրային իշխանությունների հանրային վարքագծի հիմքում ընկած լինի իրավունքի գերակայությունը:

Վերջինիս հասնելու համար ժամանակակից հասարակությունները դեռևս չեն ստեղծել անհրաժեշտ իրավական ու կառուցակարգային երաշխիքներ: **Մարդկային հանրությունն այսօր չունի անհրաժեշտ ու գործուն իմունային համակարգ` դիմակայելու համար ներկա սոցիալական մարտահրավերներին:** Հանրային կյանքի իմունային անբավարարությունն է դարձել հիմնական սոցիալական աղետների պատճառը: Դա կարող է հաղթահարվել վերոնշյալ եռամիասնության հենքի վրա հանրային կյանքի սահմանադրականացման ու համարժեք սահմանադրական մշտադիտարկման համակարգի ներդրման ճանապարհով, ինչը, մեր կարծիքով, սահմանադրականության դեֆիցիտի հաղթահարման ու կայուն զարգացման կարևոր երաշխիք կարող է դառնալ:

Այս ամենի հետ մեկտեղ, բացառիկ կարևոր է, թե ինչպիսի որակներով պետք է օժտված լինի սահմանադրաիրավական հարաբերությունների առանցքը կազմող անհատը: Այս հարցում նույնպես ուսանելի դասեր կարող ենք քաղել պատմությունից: 1166 թվականին, հայ իրականության մեջ ստեղծված ծանրագույն պայմաններում, Ներսես Շնորհալին օժվում է Հայոց Կաթողիկոս: Նա առաջին հերթին պարտավորվածություն էր զգում իր հոտին դուրս բերել ստեղծված աղետալի վիճակից: Եվ դա արեց անդրանիկ կոնդակում իր խոսքն ուղղելով մարդուն` իշխանավորին, հոգևորականին, զինվորականին, հասարակ գյուղացուն, կնոջն ու տղամարդուն`

ասելով, թե **մարդիկ ինչպիսին պետք է լինեք դուք, որպեսզի մեր կյանքն այսպիսին չլինի:**

Շնորհալու այդ կոնդակը, որը հետագայում հիշատակվեց որպես թուղթ ընդհանրական /բոլորին ուղղված գրավոր խոսք/՝, մեծ խորհուրդ է պարունակում: **Մարդու հավաքական վարքագիծն է ստեղծում այն միջավայրը, որում նա ապրում է:** Այսօր խաթարված են այդ վարքագծի արժեքանական հիմքերը: Եթե ավելի քան 200 տարի առաջ մարդկությունն իր հասարակական գոյի կայուն զարգացումը երաշխավորելու համար ապավինեց սահմանադրությունների ընդունմանը, ապա այսօր շատ երկրներում սահմանադրությունների հիմքում դրված արժեքանության եւ իրական կյանքի միջեւ մեծ անջրպետ է գոյանում: Կարծում ենք, որ **դրա հաղթահարման հարցում էական դերակատարություն կարող են ունենալ ժամանակակից անհատի սոցիալական եւ իրավական վարքագծի սահմանադրականացումն ու դրա համար անհրաժեշտ հանրային միջավայրի երաշխավորումը:** Իսկ դրա համար պահանջվում է ժամանակակից սահմանադրությունների արժեքանական համակարգում հստակեցնել նաեւ **անհատի սահմանադրական ինքնության հիմնական բնութագրիչները:**

Ընդհանրապես «ինքնություն» հասկացությունը /լատիներենով - identity, identicus/, թեկուզ հանրագիտարանային մակարդակներում, բնորոշվում է որպես «ինքը լինել», «եզակի լինել», «տեսակ ունենալ», «իրեն հատուկ գծերի ամբողջություն», «գոյություն», «էություն», «ինքնատիպություն», «անհատականություն» եւ այլն: Այս հոմանիշների բազմազանությունը ենթադրում է նաեւ, որ «ինքնություն» հասկացությունը կիրառման տարբեր ենթատեքստեր կարող է ունենալ⁷: Սոցիոլոգներն այն

⁶ Տե՛ս Ս. Ներսես Շնորհալի, Թուղթ ընդհանրական, Երեւան, «Գանձասար» հանդես, 1991:

⁷ Առավել տարածված է «ազգային ինքնություն» հասկացությունը, ինչն առաջին հերթին առնչվում է անձի պատմական հիշողությանը, սոցիալական բնութագրին, քաղաքակրթական որակներին, բարոյական արժեքներին եւ մի շարք այլ հատկանիշների: Առանձին դեպքերում ընդհուպ նույնացվում են սահմանադրական և ազգային ինքնության հասկացությունները /տե՛ս Исполинов А. Приоритет права Европейского Союза и национальная (конституционная) идентичность в решениях Суда ЕС и конституционных судов государств – членов ЕС, https://zakon.ru/publication/prioritet_prava_evropejskogo_soyuza_i_nacionalnaya_konstitucionnaya_identichn_ost_v_resheniyah_suda_e/:

առաջին հերթին դիտարկում են որպես անձի կողմից իր սոցիալական անհատականության գիտակցում ու հանրային հարաբերություններում այդ գիտակցությանը համարժեք ինքնադրսետրում: Ըստ ինքնության տեսության հիմնադիր, հոգեբան Էրիկ Էրիկսոնի՝ անձի հոգեւոցիալական զարգացումը պետք է անցնի անհրաժեշտ ութ փուլեր, եւ հաղթահարելով տարբեր մարտահրավերներ, էվոլյուցիայի ընթացքում ձեռք բերի ինքնության անհրաժեշտ որակներ⁸: Ընդ որում, անձի ինքնությունը կարող է հանդես գալ սոցիալական տարբեր դրսետրումներում՝ ազգային, կրոնական, էթնիկ, սեռային, մասնագիտական, անհատական, խմբային, պետական կամ սահմանադրական, իրավական եւ այլն, որոնք բոլորն էլ համարժեք հարաբերություններում դառնում են «ԵՄ»-ի սոցիալական արժեհամակարգային բնութագրիչներ: Ուշադրության է արժանի նաեւ այն հանգամանքը, որ նույն Էրիկսոնի տեսության համաձայն՝ ինքնությունն անձի «ԵՄ»-ի ամբողջական, շարունակական նույնականության բնութագրիչն է:

Ընդհանրապես իրավաբանական գրականության մեջ «իրավական ինքնություն», «սահմանադրական ինքնություն» հասկացությունները բավարար լուսաբանված չեն: Այս հասկացություններն առաջին հերթին օգտագործվում են իրավական որոշակի երեւոյթներ կամ հարաբերություններ բնորոշելու համար: Վերջին տարիներին առանձին հեղինակներ անգամ առաջ են քաշում իրավական ինքնության տեսական հիմնադրույթների մշակման անհրաժեշտության խնդիրը⁹: Գլխավոր մոտեցումն այն է, որ տվյալ հասկացությունն անմիջականորեն առնչվում է անձի իրավական կարգավիճակին, նրա իրավասուբյեկտությանը: Այսինքն՝ իրավական ինքնությունը բնորոշվում է որպես իրավահարաբերությունների գլխավոր սուբյեկտի՝ անձի արժեվորման, առանձնահատուկ որակների ճանաչման եւ, իրավական որոշակի հարաբերությունների շրջանակներում, ինքնաիրացման ամբողջություն: Առավել լայն իմաստով անձի իրավական ինքնությունը հանգում է սոցիալական հարա-

⁸ Մասնավորապես տե՛ս <http://ponjatija.ru/node/10249/>:

⁹ Տե՛ս Исаева Н.В. Конституционные ценности в правовой идентичности личности: к постановке проблемы // Конституционное и муниципальное право. 2009, N16. -С. 2-5:

բերությունների իրավական բարդ համակարգում իր կոնկրետ հոգեկերտվածքն ունեցող անհատի ինքնադրսեւորման բնութագրիչների ու հնարավորությունների բացահայտմանն ու ճանաչմանը: Անձը, հասարակական հարաբերությունների սուբյեկտ լինելով հանդերձ, կոնկրետ անհատ է՝ հարաբերությունների այդ բարդ «սարդուտայնում» իր բնական իրավունքներով, առանձնահատուկ տեղով ու դերով: **Իրավական ինքնությունը՝ լայն իմաստով, մարդու իրավասուբյեկտության ճանաչումն է, ընդհանուրի մեջ նրա իրավական կարգավիճակի անհատականացման բնութագրիչը:** Տվյալ ենթատեքստում խոսքը վերաբերում է թե՛ հասարակության կողմից անձի իրավասուբյեկտության ճանաչմանը եւ թե՛ անձի կողմից իր կարգավիճակի ու դրանից բխող գործողությունների ինքնաճանաչմանը: Վերջին հաշվով, որքան էլ բարդ լինեն սոցիալական հարաբերությունները, մարդու անհատականությունը պետք է ճանաչվի, երաշխավորվի ու ինքնաիրացվի: Մեկնակետ պետք է ընդունվի այն իրողությունը, որ ամեն մի կոնկրետ անհատին է վերաբերում սահմանադրորեն ամրագրված, անօտարելի ու բարձրագույն արժեք ճանաչված հիմնական իրավունքների անխախտելիությունն ու անմիջական գործողությունը:

Գրականության մեջ տարակերպ է մեկնաբանվում նաեւ «սահմանադրական ինքնություն» հասկացությունը: Օրինակ, Լոուրենս Թրայբը հետևյալ կերպ է բնորոշում «սահմանադրական ինքնությունը». «...տեքստային և պատմական հանգամանքների ամբողջություն, որոնցից պետք է բխեն հիմնարար սահմանադրական նորմերը և որոնցով պետք է առաջնորդվել դրանց իրացման ընթացքում...»¹⁰: Մեկ այլ հեղինակի կարծիքով, Սահմանադրությունն ինքնություն է ձեռք բերում փորձի արդյունքում, ինքնությունը գոյություն չունի որպես հայտնագործության արդյունք կամ հասարակության մշակույթի մեջ ընկղմված էություն, որն ընդամենը պետք է գտնել: Այն ձևավորվում է երկխոսությամբ և արտահայտում է ժողովրդի անցյալը ներկայացնող և արդեն իսկ հասարակության մեջ ներմուծված քաղաքական ձգտումների ու

¹⁰ Laurence Tribe. "A Constitution We Are Amending: In Defense of a Restrained Judicial Role", Vol. 97, No. 2, Harvard Law Review, pp. 433-445 (1983).

պարտավորությունների ամբողջություն, ինչը որոշ դեպքերում այդ նույն հասարակությունը փորձում է հաղթահարել¹¹:

Առկա է նաև տվյալ հասկացության՝ ուշադրության արժանի մեկ այլ մեկնաբանություն¹²: Պրոֆեսորներ Շայոն և Ուիտզը գտնում են, որ սահմանադրական ինքնությունը տվյալ սոցիումի ազգային ու քաղաքական ինքնության դրսևորումն է, ինչն արտացոլվում է Սահմանադրության բովանդակության մեջ¹³: Յուրաքանչյուր երկրի բնորոշ են իրեն հատուկ սահմանադրական լուծումներ, որոնց համակցությունն էլ ձևավորում է տվյալ երկրի սահմանադրական ինքնությունը:

Հեղինակներից շատերը որպես սահմանադրական ինքնություն են դիտարկում Սահմանադրության էությունը կազմող հիմնարար նորմերի համակցությունը (իրավակարգավորումները): Այդ է պատճառը, որ մեծ թվով հեղինակներ սահմանադրական ինքնության հարցերն ուսումնասիրում են սահմանադրական փոփոխությունների համատեքստում՝ փորձելով վերլուծել և եզրահանգումներ կատարել այն մասին, թե արդյո՞ք խարխլվում է Սահմանադրության էությունն այդ հիմնարար գաղափարները փոխելու պարագայում, կամ՝ արդյոք դրանք ընդհանրապես կարելի է փոփոխել¹⁴: Ավելին, որոշ հեղինակներ հատուկ քննարկման առարկա են դարձնում «դիսհարմոնիկ Սահմանադրության» խնդիրը, երբ Սահմանադրությամբ ամրագրվում են կոնֆլիկտային, նույնիսկ ծայրահեղ առումով իրար չհամապատասխանող գաղափարներ¹⁵: Նշված հիմնարար նշանակություն ունեցող գաղափարների ուսումնասիրության տեսանկյունից տարբերակվում են ինքնին Սահմանադրության տեքստը և

¹¹ Gary Jacobsohn, "Constitutional Identity." *The Review of Politics* 68 (3), 2006, pp 361-397,

¹² András Sajó and Renáta Uitz. *THE CONSTITUTION OF FREEDOM AN INTRODUCTION TO LEGAL CONSTITUTIONALISM*. Oxford university press. 2017, pp 63-67.

¹³ Տարբեր հեղինակների մոտ ազգային ինքնության հիմնական որակներ են թվարկվում հայրենիքը, լեզուն, պատմական հիշողությունը, հետապնդվող նպատակների ընդհանրությունը, բարոյական կողմնորոշիչները, սովորույթները, ավանդույթները և այլն: Իսկ քաղաքական ինքնությունը ներկայացվում է որպես սոցիումի քաղաքական կազմակերպման յուրատեսակ բնութագրիչ՝ իր պատմական էվոլյուցիայով ու դրսևորման առանձնահատկություններով:

¹⁴ Տե՛ս՝ Heinz Klug. "Constitutional Identity and Change" . *Tulsa Law Review*, Volume 47, 41 (2013),

<https://digitalcommons.law.utulsa.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://www.google.am/&httpsredir=1&article=2760&context=tlr>,

¹⁵ Heinz Klug. *Constitutional Identity and Change* // *Tulsa Law Review*, Volume 47, 41 (2013),

<https://digitalcommons.law.utulsa.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://www.google.am/&httpsredir=1&article=2760&context=tlr>

դրա փաստացի իրացումն իրական կյանքում՝ սահմանադրականության համատեքստում, եւ «սահմանադրական ինքնությունը» դիտարկվում է այդ երկու հարթություններում:

Եվրոպական սահմանադրական պրակտիկայում «ազգային ինքնություն» և «սահմանադրական ինքնություն» հասկացությունները հաճախ կիրառվում են որպէս հոմանիշներ: Նման մոտեցում են դրսևորվել նաեւ ԵՄ արդարադատության դատարանի (the European Court of Justice) գլխավոր փաստաբանները (Advocates General)՝ կիրառելով այն դատական պրակտիկայում: Ընդ որում, «սահմանադրական ինքնություն» եզրույթը գործածվում է պաշտպանելու այն սկզբունքները, որոնք ամրագրված են Լիսաբոնի համաձայնագրի 4(2)-րդ հոդվածում: Իսկ ազգային սահմանադրական դատարանները եւս կիրառում են այդ մոտեցումը՝ վերանայելու ԵՄ-ի երկրորդային օրենսդրությունն իրենց «սահմանադրական ինքնության» նկատմամբ: Այս հարթության վրա նույնպէս համեմատական վերլուծությունը վկայում է, որ առկա չէ միասնական մոտեցում նաեւ «սահմանադրական ինքնություն» եզրույթի վերաբերյալ¹⁶: Մասնավորապէս՝ Միշել Ռոզենֆելդը պնդում է, որ «սահմանադրական ինքնությունը» ընդգրկում է ներառյալ սահմանադրական սկզբունքներից եւ նորմերից մինչեւ կրոնական ու գաղափարական ինքնությունը: Նա կարելորում է երեք հիմնական տարրեր, որոնք բնորոշում են «սահմանադրական ինքնությունը»՝ Սահմանադրության առկայությունը, Սահմանադրության բուն բովանդակությունը եւ միջավայրը, որտեղ գործում է Սահմանադրությունը:

Ի դեպ, պրոֆեսոր Միշել Ռոզենֆելդն առաջիններից էր, որ Սահմանադրության մշակման եւ սահմանադրական բարեփոխումների առանձնահատկությունները հետազոտելիս հատուկ անդրադարձ է կատարել «ինքնություն» հասկացությանը: Այն դիտարկվում է որպէս **սահմանադրական փոփոխությունների անհրաժեշտությունը պայմանավորող ներքին եւ արտաքին գործոնների ինքնատիպություն, անկրկնելիու-**

¹⁶ Տե՛ս Gary Jacobsohn, *Constitutional Identity* (2010) և Michel Rosenfeld, *The Identity of the Constitutional Subject: Selfhood, Citizenship, Culture, and Community* (2010), ինչպէս նաև՝ Michel Troper, 'Behind the Constitution? The Principle of Constitutional Identity in France' in András Sajó and Renata Uitz, *Constitutional Topography: Values and Constitutions* (2010).

թյուն, ինչպես նաև յուրաքանչյուր երկրի սոցիալ-տնտեսական, հասարակական-քաղաքական և հոգևոր-մշակութային առանձնահատկություններն ընդհանրացնող երևույթ¹⁷: Պրոֆեսոր Ռոզենֆելդը տարբերակում է հինգ հիմնական սահմանադրական մոդելներ՝ ֆրանսիական, գերմանական, ամերիկյան, իսպանական և Եվրոպական միության¹⁸: Ընդ որում, շեշտվում է ազգային և վերազգային ինքնությունը տարբերակելու անհրաժեշտությունը (օրինակ՝ ԵՄ-ի և ԵՄ անդամ-պետությունների):

Գ. Յակոբսոնի կարծիքով, Սահմանադրությունն ինքնություն է ձեռք բերում փորձի արդյունքում, ինքնությունը գոյություն չունի որպես հայտնագործության արդյունք կամ հասարակության մշակույթի մեջ ընկղմված էություն, որն ընդամենը պետք է գտնել: Այն ձևավորվում է երկխոսությամբ և արտահայտում է ժողովրդի անցյալը ներկայացնող և արդեն իսկ հասարակության մեջ ներմուծված քաղաքական ձգտումների ու պարտավորությունների ամբողջություն, որը որոշ դեպքերում այդ նույն հասարակությունը փորձում է հաղթահարել¹⁹: Նշենք, որ այս մոտեցման հիմնական էությունն այն է, որ ինքնությունը ձեռք է բերվում փորձի արդյունքում, ինչը գրականության մեջ մասամբ քննադատվում է: Յակոբսոնը տարբերակում է «Սահմանադրության տեքստ» և «ազգի Սահմանադրություն»²⁰ հասկացությունները: Վերջինս շատ ավելի լայն հասկացություն է և ընդգրկում է ինչպես տեքստը, այնպես էլ տարատեսակ ինստիտուտները և պատմական ընկալումները, որոնք միասին ձևավորում են կոնկրետ հասարակության սահմանադրական կարգը²¹:

«Սահմանադրական ինքնություն» հասկացությունը տեղ է գտել նաև Ռուսաստանի Դաշնության սահմանադրական դատարանի 2016թ. ապրիլի 19-ի 12-

¹⁷17 Rosenfeld M. The Problem of “Identity” in Constitution-making and Constitutional Reform // Working Paper. 2005. N 143, էջ 24:

¹⁸18 Rosenfeld M. Constitution-making, Identity Building, and Peaceful Transition to Democracy: Theoretical Reflections Inspired by the Spanish Example // Cardozo Law Review. 1998. Vol. 19., էջ 1891:

¹⁹19 Նույն տեղում, էջեր 361-397:

²⁰20 “Nation’s constitution”.

²¹21 Heinz Klug. Constitutional Identity and Change // Tulsa Law Review, Volume 47, 41 (2013), <https://digitalcommons.law.utulsa.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://www.google.am/&httpsredir=1&article=2760&context=tlr>

II/2016 որոշման մեջ, որտեղ ՌԴ սահմանադրական դատարանը նշել է, որ Մարդու իրավունքների եւ հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին եվրոպական կոնվենցիայի նորմերի արդյունավետությունը պայմանավորված է Եվրոպական դատարանի կողմից ազգային սահմանադրական ինքնության հարգանքով²²: Նույն դատարանի անդամ, պրոֆեսոր Հաջիեւն անդրադառնալով սահմանադրական ինքնության հիմնախնդրին²³, որպես դոկտրինալ մոտեցման հիմք է ընդունում այն հանգամանքը, որ Սահմանադրությունը ոչ միայն սահմանադրական իրավունքի կողիֆիկացված նորմեր ու սկզբունքներ է բովանդակում, այլև ներառում է ժողովրդի ավանդույթները, դարերով փորձարկված ու տվյալ ժամանակի մեջ իմաստավորված սոցիալական իրողությունները: Դրանով են բնորոշվում ազգային սահմանադրականության առանձնահատկությունները: Տարբեր երկրների /Գերմանիա, Ֆրանսիա, Հնդկաստան, Ռուսաստանի Դաշնություն, Լատվիա եւ այլն/ դատական պրակտիկան նույնպես վկայում է, որ սահմանադրական ինքնությունը դիտարկվում է որպես ազգային սահմանադրական արժեքների հանրագումար:

Ակնհայտ է, որ «սահմանադրական ինքնություն» հասկացությունը չպետք է ընկալել Սահմանադրության` լոկ որպես իրավական ակտի, յուրահատուկ կամ ինքնատիպ լինելը: Այն առաջին հերթին սահմանադրական իրավահարաբերությունների եւ սահմանադրական արժեքանության ինքնատիպ որակների բնութագրիչն է: Սահմանադրությունը` ծնվելով տվյալ սոցիումի արժեքանական ակունքներից, կարող է նաեւ **քաղաքակրթական ինքնության** բնութագրիչը լինել: Սա հատկապես բնորոշ է Չինաստանի Ժողովրդական Հանրապետության Հիմնական օրենքին²⁴:

Նշված բոլոր հանգամանքներով հանդերձ, գտնում ենք, որ դեռեւս անհրաժեշտ ուշադրության առարկա չի դարձել **անձի սահմանադրական ինքնության** հիմնախնդիրը: **Վերջինս առավել հրատապ է դառնում մարդակենտրոն սահմանադրական**

²² <http://doc.ksrf.ru/decision/KSRFDDecision230222.pdf>

²³ http://www.ksrf.ru/ru/News/Documents/report_%D0%93%D0%B0%D0%B4%D0%B6%D0%B8%D0%B5%D0%B2%20_2016.pdf

²⁴ Այս մասին տե՛ս Գ. Հարությունյան, Սահմանադրական մշակույթ. պատմության դասերը եւ ժամանակի մարտահրավերները: Երեւան, 2016, էջեր 295-303:

լուծումների պարագայում, երբ անհատի սոցիալական վարքագծի սահմանադրական նացումը ներդաշնակ պետք է լինի մարդկային հանրության հավաքական գոյի սահմանադրական բնութագրիչներին:

Անձի սահմանադրական ինքնությունը, լինելով իրավական ինքնության դրսեւորման առանձնահատուկ ձեւ, ունի նաեւ բացառիկ կարեւոր առանձնահատկություն: Վերջինս հատկապէս հանգում է նրան, որ Մահմանադրությունն ինքնին «սովորական» իրավական ակտ չէ: Այն արժեքանական երեւոյթ է, ժամանակի մեջ տվյալ սոցիումի գոյի իմաստավորման խտացումն ու դրա վրա կառուցված՝ համակեցության հիմնարար սկզբունքներից բխող իրավահարաբերությունների սահմանումը: Այս մեկնակետից ելնելով է, որ մեր կողմից սահմանադրական մշակույթը բնորոշվել է որպէս իմաստավորված համակեցության մշակույթ: Իսկ առավել ամբողջական ձեւով իրավական պետությունում «սահմանադրական մշակույթ» հասկացությունը մեր կողմից բանաձեւվում է որպէս **պատմականորեն ձեւավորված, կայուն, սերունդների ու ողջ մարդկության փորձառությամբ հարստացած համոզմունքների, պատկերացումների, իրավընկալման, իրավագիտակցության՝ հանրային ճանաչողության առանցքը կազմող արժեքային որոշակի համակարգ, որը հիմք է հանդիսանում սոցիալական հանրության համար հասարակական համաձայնությամբ սահմանել եւ երաշխավորել իր ժողովրդավարական ու իրավական վարքագծի հիմնարար կանոնները**²⁵:

Այս ձեւակերպման մեջ ակնհայտ է սահմանադրական արժեքանության եւ տվյալ սոցիումը ներկայացնող անհատի արժեքային համակարգի դիալեկտիկական փոխկապվածությունը: Այդ կապի միջոցով է դրսեւորվում անձի սահմանադրական ինքնությունը, բացահայտվում անհատի սահմանադրաիրավական կարգավիճակը:

Գտնում ենք, որ անձի սահմանադրական ինքնությունը բնորոշվում է այն արժեքների ու քաղաքացիական որակների ամբողջությամբ, որոնցով պայմանա-

²⁵ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 40:

վորվում է նրա տեղն ու դերը սահմանադրաիրավական հարաբերություններում՝ որպես սահմանադրական արժեքանության անմիջական կրողի:

Ընդ որում, «հանրային ճանաչողության առանցքը կազմող արժեքային որոշակի համակարգի» եւ անհատի ինքնաճանաչման արդյունք հանդիսացող արժեքային համակարգի ներդաշնակությունն է երաշխավորում պետության լիարժեք քաղաքացու ձեւավորումը: Քաղաքացի, ով պետք է ունենա ամուր հավատ, արժեքային հստակ համակարգ՝ ներդաշնակ հասարակական գոյի իմաստավորման ու սահմանադրականացման տվյալ աստիճանին, ու դրանց վրա կառուցված՝ անհրաժեշտ քաղաքացիական որակներ:

Սահմանադրական ինքնություն ունեցող անհատի համար երկիրը հայրենիք է, այլ ոչ թե պարզապես բնակատեղի կամ աշխատատեղ: Իսկ հողն հայրենիք է դառնում, երբ այն պահում ու պաշտպանում է նախնիների շիրիմները, շողախված է հայրենիքը պաշտպանելու համար թափված արյամբ ու երկիրը շենացնողների թափած քրտինքով:

Երկրի առաջընթացի կարեւորագույն գրավականը հենց կայուն հավատ ունեցող, օրինապաշտ, սահմանադրական ինքնություն կրող քաղաքացին է: Մեր խորին համոզմամբ, սահմանադրական ինքնություն ունեցող անհատի քրիստոնեական եւ իրավական աշխարհըմբռնումը ներդաշնակ ամբողջականություն է, որի առանցքը մարդն է՝ իր քաղաքացիական որակներով, հոգեւոր ու բարոյական արժեքներով, ճշմարիտի, արդարի ու մարդկայինի նկատմամբ հազարամյակներով ձեւավորված հավատով, սահմանադրորեն երաշխավորված անօտարելի իրավունքներով²⁶:

Համոզված ենք նաեւ, որ այն իրավական համակարգը, որի հիմքում դրված չէ մարդու բնական ու անօտարելի իրավունքների ճանաչումը՝ որպես բարձրագույն արժեք, որպես իշխանության սահմանափակիչ պայման, որպես անմիջականորեն գործող իրավունք, եւ առավել եւս՝ այն երաշխավորված ու ապահովված չէ, կենսու-

²⁶ Առաջ քաշվող մոտեցումների համատեքստում «քրիստոնեական» հասկացությունը դավանաբանական ենթատեքստ չունի, այն պարզապես պետք է ընկալել «հոգեւոր» արժեքների համադրության շրջանակներում:

նակ լինել չի կարող եւ ուղղակի հակասության մեջ կմտնի աշխարհըմբռնման քրիստոնեական սկզբունքների հետ:

Հարցերի հարցն այն է, թե որքանով է իրական կյանքում, սոցիալական հարաբերություններում միս ու արյուն ստանում Սահմանադրության արժեքանությունը՝ որպես սահմանադրորեն հոգեւոր արժեքների, «Վերին տեսչության» իրացման կարեւոր երաշխիք, ու առկա՞ է, արդյոք, դրա համարժեք կրողը: Դա հնարավոր է երաշխավորել միայն **մարդու սոցիալական ու իրավական վարքագծի սահմանադրականացման ճանապարհով՝ նրան սահմանադրական ինքնությամբ օժտելով**, ինչը դառնում է ժամանակակից աշխարհում սահմանադրական ժողովրդավարության հաստատման օրակարգի առանցքային խնդիրը:

Այդ խնդրի լուծումը, ինչպես նշվեց, պահանջում է երեք որակների հանրագումար. **կայուն հավատք, գոյի իմաստավորման, ինքնաճանաչման անհրաժեշտ արժեհամակարգ, պետության լիիրավ քաղաքացի կոչվելու չափորոշիչների առկայություն:**

Տարիներ առաջ /2002 թվականին/ մեր դատարանի արժանահիշատակ դատավոր Ռաֆայել Պապայանը հրատարակեց մի կարեւոր մենագրություն՝ «Արդի իրավունքի քրիստոնեական ակունքները» վերտառությամբ²⁷: Ես պատիվ ունեցա լինել այդ գրքի գիտական խմբագիրը: Խմբագրի կողմից ներկայացված նախաբանում արտահայտեցի հետեւյալ միտքը. «...ինչպես էլ զարգանա իրավական միտքը, իրավունքի ակունքները մնում են անսասան, քանի որ հաստատված են աշխարհի արարման պահից, սերվում են այն հիմքերից, որոնք հայտնվեցին մարդկությանը նրա ծննդյան պահին ու ձեւավորման արշալույսին եւ ներկայացված են Աստվածաշնչում»:

Ուսումնասիրելով աստվածաշնչյան ողջ նյութը՝ ներառյալ Հին ու Նոր Կտակարանները, Սուրբ Մատյանի «օրենսդրական», պատմական, խրատական եւ մարգարեական գրքերը, դիտարկելով սուրբ պատգամների խորհուրդը՝ Կենաց գրքից մինչեւ Հովհաննու Հայտնությունը, հիշյալ մենագրության հեղինակի հիմնական հե-

²⁷ Папаян Р.А. Христианские корни современного права. М. НОРМА. 2002. Բ. Պապայան, Արդի իրավունքի քրիստոնեական ակունքները: Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածին, 2002թ.:

տեսությունն այն է, որ մարդուն առնչվող, նրա սոցիալական կեցությունը պայմանավորող յուրաքանչյուր հարցի առաջին հերթին պետք է մոտենալ դրանք տեղափոխելով քրիստոնեական չափորոշիչների տարածք: Այդ ճանապարհով է, որ իրավունքը ոգի է ստանում, Մահմանադրությունը դառնում է արժեքանական երեսույթ, երբ նրա առանցքում մարդն է՝ իր աստվածակերպությամբ, արարման ոգով ու բնական իրավունքներով եւ ազատություններով:

Հոգեւոր առաջնահերթությունների տեսանկյունից Մահմանադրությունը կենսունակ կարող է լինել միայն ու միայն այն դեպքում, երբ մենք ճանաչելով Աստծո սերը մեր հանդեպ՝ մեր սոցիալական հարաբերությունների ու դրանց սահմանադրական կարգավորման հիմքում դնում ենք «սիրիր մերձավորիդ» պատվիրանը, երբ սահմանադրաստեղծ ու իրավաստեղծ ողջ գործընթացում կարողանում ենք տեսնել արարչաստեղծ աշխարհի բնական ու օրգանական կապվածությունն իր Արարչին, որպեսզի մարդը հեռանալով Աստծուց՝ չվերածվի իր հակոտնյային:

Ժամանակակից սահմանադրությունները կարող են այդպիսին համարվել, եթե դրանց կենտրոնում մարդն է, իսկ հիմքում՝ իրավունքի գերակայության սկզբունքը, երաշխավորված ու ապահովված է մարդու հիմնական իրավունքների ու ազատությունների անմիջական գործողությունը, սահմանադրական մակարդակում ու Մահմանադրության միջոցով կյանքի իրավունք են ստացել իրավական, սոցիալական, ժողովրդավարական պետության հիմնարար սկզբունքները:

Այս ամենի միջոցով է նաեւ պետությունը հոգեւոր բովանդակություն ստանում՝ առաջնորդվելով մարդկանց անօտարելի, աստվածային իրավունքների երաշխավորը լինելու սահմանադրական պահանջով: Իսկ Մահմանադրությունը դառնում է ոչ թե գործիք իշխանության կամքն իրացնելու համար, այլ հանդես է գալիս որպես ժողովրդի հիմնական օրենք ու դրանում ամրագրված՝ մարդու անմիջականորեն գործող հիմնական իրավունքներով ու ազատություններով սահման է դնում իշխանությանը՝ երաշխավորելով իրավական պետության կայացումը:

Ժամանակակից սահմանադրությունների հոգեւոր արժեքանական էությունը, ինչպես նշեցինք, լավագույնս է բանաձեւված 1837 թվականին Վենետիկում հրա-

տարակված Հայկազեան լեզուի նոր բառգրքում, որում սահմանադրությունը բնորոշվում է որպես **«Որոշումն սահմանաց եւ Տեսչութիւն վերին»:**

Ակնհայտ է, որ.

1. Սահմանադրություն կարող է կոչվել այն իրավական ակտը, որը բովանդակում է սահմանային, եզրագծային, իրեն չգերազանցող, առաջնային նշանակության իրավանորմեր:

2. Դրանց հիմքում պետք է լինի **«Աստվածային տեսչությունը»**, այն է՝ Աստվածային անանց արժեքները, **որոնք ոչ միայն ամփոփված են Սուրբ գրքում, այլև՝ յուրաքանչյուր անհատի հոգեւոր կերտվածքում, նրա վարքագծում, սոցիալական բոլոր դրսեւորումներում, եւ դառնում են հիմնարար սահմանադրական արժեքներ:**

Նման արժեքների կրող անհատն է դառնում սահմանադրական լուծումների առանցքը, **իսկ սահմանադրական մշակույթը բնորոշվում է որպես Աստվածային արժեքներ կրող անհատների իմաստավորված համակեցության մշակույթ:**